

Tuğluk Timur'un tahta çıkışından (1347) itibaren Çağataylılar zamanında meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. İkinci bölüm 1541-1544 devresini içine almakta ve daha çok Duğlatlar'ın veya Haydar Mirza'nın başından geçenler hikâye edilmektedir. Farsça yazılan ve bizzat müellifi tarafından Çağatay Türkçesi'ne çevrilen eseri E. Denison Ross İngilizce'ye tercüme etmiş, kitap N. Elias tarafından neşredilmiştir (*The Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammad Haydar Dughlat, A History of the Moghuls of Central Asia*, London 1895, 1898). Mirza Şah Mahmûd Çuras'ın Farsça kaleme aldığı *Târîh-i Şâh Maḥmûd Çuras, Târîh-i Reşidî*'nin devamıdır (Togan, *Tarihte Usûl*, s. 223). *Târîh-i Reşidî*'nin bazı bölümleri İngilizce, Türkçe ve Rusça'ya çevrilerek neşredilmiştir (Storey, I/1, s. 273). 2. *Cihannümâ*. Bir Hint hikâyesinin Doğu Türkçesi'ne uyarlaması olan bu manzum eser Tibet seferi sırasında yazılmıştır (Ocak 1553). Eser Berlin Müzesi'ne intikal etmiş ve Martin Hartman koleksiyonu içinde yer almışsa da yazar adı nüshada yazılı olmadığı için müellifinin kimliği uzun süre belirlenememiştir. 1924'te Berlin Staatsbibliothek'te bulunan *Cihannümâ*'yı inceleyen Zeki Velidi Togan, ihtiva ettiği olaylardan ve müellifin dolaylı olarak kendisinden bahseden cümlelerinden hareketle eserin Haydar Mirza'ya ait olduğunu ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Haydar Mirza Duğlat, *The Tarikh-i Rashidi* (trc. N. Elias – E. D. Ross), London 1898, mütercimim önsözü, s. V-XVI; Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), I, 10-11; Nizâmeddîn Ahmed, *Ṭabakât-ı Ekberî* (trc. B. De), Kalkütta 1939, s. 717-718; Ebü'l-Fazl et-Allâmî, *Akbarnâmâ* (trc. H. Beveridge), Delhi 1987, I, 402-406; Gülbened Begüm, *Hümâyunnâme* (trc. Abdürrab Yelgar – Eymen Manyas), Ankara 1944, s. 168; V. Zernov, *İzledovaniya o Kasimovskix Tsariax*, St. Petersburg 1864, II, 140-145; H. M. Elliot – J. Dowson, *The History of India as Told by Its Own Historians*, London 1867, V, 127-135; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 273-276; I/2, s. 1273; W. Haig, *Turks and Afghans*, Bombay 1965, s. 285-289; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1969, s. 84, 223; a.m.f.. "Ein Türkisches Werk von Haydar Mirza Dughlat", *BSOAS*, VIII/4 (1937), s. 983-989; W. Barthold, "Haydar Mirzâ", *EP* (Ing.), III, 317.

ENVER KONUKÇU

HAYDAR TİLBE

Mevlânâ Lutfî'den sonra
XV. yüzyılın en güçlü
Çağatay şairi
(bk. ÇAĞATAY EDEBİYATI).

HAYDARÂBÂD

(حیدرآباد)

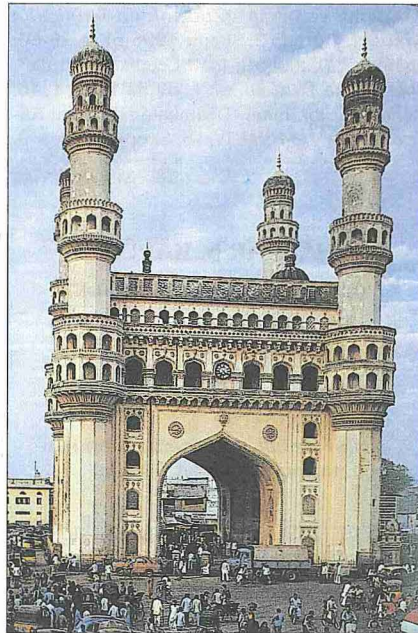
Hindistan'da bir şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Haydarâbâd şehri, Hindistan yarımadasının ortalarında bugünkü Andra Pradeş eyaleti topraklarında ve Krişna nehrinin kollarından Musi'nin sağ kıyısında kurulmuş olup Behmenîler'in yıkılmasıyla (1500) bölgede güçlenen Kutubşâhîler'in merkezi Gülkünde'nin yaklaşık 11 km. güneydoğusundadır. Şehrin kuruluşu sebebi Gülkünde'de yaşanan nüfus artışı ve susuzluk problemidir. Sultan Muhammed Kuli Kutubşah (1580-1612) önce Gülkünde'yi kuzeye doğru genişletmeyi düşündü; fakat arazinin kayalık olması yüzünden bundan vazgeçti ve daha sonra Purânâ Pul (eski köprü) adını alacak olan köprüden faydalanarak Musi nehrinin sağ kıyısındaki düzlüğü müstakbel yerleşim alanı olarak belirledi. Yeni başşehirin kuruluş hazırlıkları 1590 yılında tamamlandı ve ana yolların birbirini iki noktada kestiği izgara planı üzerine inşasına başlandı. Şehir daha sonra nehrin sol kıyısında da gelişti. Haydarâbâd şehri ismini Hz. Ali'nin lakabından almıştır. Sultan Muhammed Kuli'nin, şehre ilk önce çok sevdiği Hindû cârîyesi Bhâgmatî'ye

veya annesi Bhâgiratî'ye izâfeten ya da şehrin büyük bir bahçeyi andırması sebebiyle "bahçe şehir" anlamında Bhâgî-nagar adını verdiği, fakat daha sonra Haydarâbâd'a çevirdiği rivayet edilmektedir (değişik rivayetler için bk. Sherwani, "The Foundation of Haidarabad", s. 245-248).

Şehir kurulurken ilk olarak ana yolların kesiştiği merkezî meydana Çâr Minâr adı verilen dört cepheli zafer takı inşa edilmiştir. Batılı yazarların bu yönüyle Paris'teki Arc de Triomphe'a benzettikleri şehrin sembolü durumundaki âbidenin muhteşem dört kemeri dört ana yolu birbirine bağlamakta ve çatısından 26,4. yerden 55,8 m. yüksekliğinde olan minareleri şehrin hemen her yanından görülebilmektedir. Binanın üst katının batı tarafı cami olarak inşa edilmiştir. Kutubşâhî eserlerinin en güzellerinden olan camide İslâm'ın beş önemli şahsiyetini (Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin) temsilen beş kemer mevcuttur (a.g.e., s. 228). Çâr Minâr'ın batısında inşasına Abdullah Kutubşah zamanında (1626-1672) başlanan, ancak 1681'de Bâbürlü hükümdarı Evrengzîb'in emriyle bitirilebilen Mekke Mescidi bulunmaktadır. Kaynaklarda, 10.000 kişinin aynı anda namaz kılabilirdiği caminin inşaatında kullanılan yekpâre granit sütunların şehrin 11 km. uzağında işlenip 700 çift öküzle taşındığı belirtilir. Çâr Minâr'ın kuzey tarafında Cilûhâne denilen ve daha sonra Çâr Kemân adıyla bilinen büyük bir meydan yer alır. Burası, biri Çâr Minâr'dan gelen diğer ana yolların birleştiği ikinci merkezî meydan olup adını bu yollar üzerinde bulunan dört zafer takından almaktadır. Bunlardan batıdaki Şîr-i Ali denileni eskiden sarayın doğu girişi vazifesini de yapmaktaydı. Hintçe Tripûlia olarak anılan diğer üç kemerden doğuda bulunanın üzerinde bir yer günde beş vakit şâhnâî çalan sultanın müzisyenlerine ayrılmıştı. Kapıların çok sayıda muhafız tarafından korunması sebebiyle meydana halk arasında Muhafızlar Meydanı da deniliyordu. Şehrin merkezinde daha sonra Çârsu-Kâ-Havz adı verilen sarnıç bulunmaktaydı. Sultan Muhammed Kuli tarafından yaptırılan Hudâdâd Mahal adlı büyük saray, sultanın kızı Hayat Bahşî Begüm'ün Prens Muhammed Sultan ile evlenmesinden sonra 1019 (1610) yılında tamamlanmıştır. Allah, Hz. Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin, Ca'fer es-Sâdık ve Mûsâ Kâzım'a izâfe edilen yedi kattan oluşmaktadır.

Çâr Minâr adlı zafer takı – Haydarâbâd / Hindistan

Muhammed Kuli zamanında inşa edilen diğer binalar arasında Çâr Kemân'dan ayrılan yollar üzerindeki 14.000 dükkân, Cami Mescid, yapımı 1001'den 1005 (1592-1596) yılına kadar süren ve günümüzde 10 Muharrem (âşûrâ) törenlerinde kullanılan âşûrhâne, 1004 (1595) yılında tamamlanan dârüşşifâ, Toli Mescid, hamam ve Musi nehrine bakan Nadî Mahal Köşkü sayılabilir. Bunların içinde belki de en önemlisi dârüşşifâdır; zira o dönemin bir genel hastahanesi olmasının yanı sıra tıp eğitimi veren bir okul olarak da kullanılmıştır.

Haydarâbâd, Haydarâbâd Nizamlığı'nın kurulmasından (1724) sonra altın çağını yaşamaya başlamış ve özellikle XIX. yüzyılda Kutubşâhîler'in eski başşehri Gûlkünde'nin gerilemesine karşılık çok gelişmiştir. Önemli kara ve demiryollarının üzerinde yer alması ayrıca değerini artırmış ve başlıca ticaret merkezlerinden biri haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Delhi, Bombay, Madras ve Kalkûta gibi büyük merkezlerle yürüttüğü ticarî münasebetler de buna paralel olarak artmıştır. Şehir bugün aynı zamanda bir sanayi merkezidir.

Nizamlar ve onlar adına hareket eden nevvâblar eğitim öğretim faaliyetlerine çok önem vermişler ve birçok okul yaptırmışlardır. Haydarâbâd'da 1918 yılında kurulan el-Câmiatü'l-Osmâniyye halen faaliyetlerini sürdürmektedir. XX. yüzyılın başlarında gayri müslimler arasında İslâm'ı yaymak ve müslümanları dinî yönden aydınlatmak için de Encümen-i Tebliğ-i İslâmî kurulmuştur. Sâlâr Ceng'in yaptırdığı saray bugün müze olarak kullanılmakta (Salar Jung Museum) ve çok zengin Arapça, Farsça, Türkçe, Hintçe, Urduca ve Batı dillerinde kaleme alınmış yazma kitap, minyatür, silâh, halı, elbi-

se, madenî eşya, hat koleksiyonlarını barındırmaktadır. Haydarâbâd ve çevresinde nizamlar döneminden kalma daha birçok tarihî eser bulunmaktadır.

Haydarâbâd müslümanlarının çoğunluğu Sünnî-Hanefî'dir; az sayıda da Şîî-Câferî bulunur. Bunlardan başka hıristiyan, Sih, Caynî, Hindû ve putperestler de mevcuttur. Şehrin nüfusu 3.005.496 (1991), ilin nüfusu ise 4.280.261 olup bunun yaklaşık % 60'ını Hindûlar, % 30'unu müslümanlar ve % 3'ünü hıristiyanlar meydana getirmektedir. Şehirde konuşulan başlıca diller sırasıyla şöyledir: % 48 Telegu, % 31 Urduca, % 6 Hindustânî, % 3,5 Tamiil ve % 2,5 Marati. Kıyı bölgelerinden şehre yapılan göçler nüfusun kozmopolit olmasında önemli bir faktördür. Modern Haydarâbâd mükemmel bir ulaşım ağına sahiptir. Şehirde büyük bir tren istasyonu ve hava limanı mevcuttur. Delhi, Kalkûta, Bombay, Madras ve Bengalur ile hava ve demiryolu ulaşımı sağlanmıştır. Şehirde sigara ve tekstil başta olmak üzere çeşitli üretim tesisleri bulunmaktadır.

Asırlarca Şark-İslâm kültürünün önemli merkezlerinden biri olan Haydarâbâd bugün de canlı bir ilim ve kültür hayatına sahiptir. 1888 yılında kurulan ve tefsir, hadis, fıkıh, tarih, biyografi, matematik, tıp, astronomi gibi çeşitli alanlarda yayımladığı eserlerle bilinen Dâiretü'l-mârifî'l-Osmâniyye, el-Câmiatü'l-Osmâniyye'ye bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Özellikle Hanefî fıkıh kaynaklarını neşretmek amacıyla kurulan Meclis-i İhyâü'l-mârifî'n-Nu'mâniyye ve Sâidiya Research Institute (Saîdiye Araştırma Enstitüsü) de önemli ilim merkezleri arasındadır. Haydarâbâd Merkez (Âsafiyiye), Sâlâr Ceng Müzesi, Saîdiye, Haydarâbâd Müzesi ve el-Câmiatü'l-Osmâniyye kütüp-

hanelerinde Arap, Fars ve Urdu dillerinde birçok yazma eser mevcuttur. Sâlâr Ceng Müzesi, Nehru Hayvanat Bahçesi ve Ravindo Bharati Tiyatrosu Hindistan çapında ünlü gezi yerleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bayur, *Hindistan Tarihi*, III, 146-148, 150-152, 161-171, 200-214, 336-339, 491, 653, 657; S. Rac, *Medievalism to Modernism: Socio-Economic and Cultural History of Haydarabad: 1869-1911*, London 1987; Mohammad Abdul Muttalib, "Preservation of Urban Architectur Heritage, A Case Study of the City of Hyderabad", *Preservation of Islamic Architectural Heritage*, Riyad 1988, s. 267-276; G. E. Brown, "Hyderabad", *MW*, II (1912), s. 66-70; H. K. Shervani, "Culture and Administrative Set-up Under Ibrahim Qutbshah", *IC*, XXXI (1957), s. 127-141, 235; a.mlf., "The Foundation of Haidarabad", *JPHS*, VI (1958), s. 224-253; a.mlf., "Town Planning and Architecture of Haidarabad under the Qutbshahis", *Indian Culture*, L (1976), s. 61-80; Abdul Madjit Siddiki, "Haydarabad, the Historical City of Decan", *JPHS*, XIII (1965), s. 200-206; İftikhar Ahmad Ghauri, "Local Government under The Sultanates of Bijapur and Goljanda-Haidarabad", *IC*, LI/1 (1977); Ahmed el-İnânî, "Merâkizü'l-âdâretü'l-İslâmiyye Haydarâbâd", *el-İslâmü'l-yevm*, I/1, Rabat 1983, s. 20-29; Jan Pieper, "Hyderabad", *Journal of the Islamic Environmental Design Research Center*, sy. 1, Roma 1983, s. 46-51; Akbar S. Ahmad, "Muslim Society in South India: The Case of Hyderabad", *JIMMA*, VI/2 (1985), s. 317-331; Şafqat Hussain Razawi, "Darul Talif wa Tarjuma Jamia Usman: (Usmania University Hyderabad)", *JPHS*, XLIV/4 (1996), s. 345-362; J. Burton-Page, "Haydarabad", *EP* (İng.), III, 318-323; a.mlf. - İdâre, "Haydarâbâd", *İDMİ*, VIII, 238-252; G. Minault, "Hyderabad", *Encyclopaedia of Asian History*, New York 1988, II, 90-91; Husain Majid, *Encyclopaedia of India: Andra Pradesh*, New Delhi 1994, XXVII, tür.yer.

ENVER KONUKÇU

HAYDARÂBÂD

(حیدرآباد)

Pakistan'da bir şehir
ve bu şehrin merkez olduğu
idarî bölge.

Güneydeki Sind eyaletinde yer alır. Geniş toprakları ve barındırdığı yoğun nüfus ile Karaçi, Lahor, Faysalâbâd ve Ravalpindi'den sonra ülkenin beşinci büyük şehri konumunda olup aynı zamanda önemli bir endüstri ve ticaret merkezidir; Karaçi Limanı ile ülkenin kuzey kesimlerine demiryollarıyla bağlıdır. Haydarâbâd şehrinin merkez olduğu idarî bölge 87,7 km² yüzölçüme sahiptir ve Dâdû, Haydarâbâd, Badin, Sanghar, Thar Parkar ve Tatta adlı daha küçük idarî birimlere ayrılmıştır.

Osmâniye
Hastahanesi -
Haydarâbâd /
Hindistan